

Η ΔΙΠΟΛΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΝΟΗΣΕΩΣ*

Ἡ νόηση καὶ τὸ ὄργανό της, ὁ ἐγκέφαλος, ὅπως καὶ ὁλόκληρο τὸ νευρικό σύστημα, εἶναι ἀδιάσπαστα συνδεδεμένα πρὸς ὅλες τὶς ἄλλες συνιστώσες καὶ λειτουργίες τοῦ ἀνθρώπινου ὁργανισμοῦ, καὶ δέχονται ὅλες τὶς ἐπιδράσεις τους. Ἀπαντοῦν σ' αὐτὲς στιγμιαῖα καὶ ἄμεσα μὲ τὶς ἰδιότυπες διεργασίες τους. Ὅπως γιὰ κάθε ὁργανική λειτουργία ἔτσι καὶ γιὰ τὴ νόηση μερικὲς προϋποθέσεις εἶναι ἀναγκαῖες καὶ μερικὲς εἰδικὲς δυσκολίες ἐπιβάλλεται ν' ἀντιμετωπιστοῦν. Γιὰ νὰ εἶναι διαυγής, στερεὴ καί, κυρίως, γιὰ νὰ ἐκφραστῇ καλὰ, μία ἰδέα ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἕναν ἐξ ἴσου ὑγιῶς λειτουργοῦντα ὁργανισμό, μὲ δυνατότητα νὰ ἀντιστέκεται σὲ κάθε δυσχέρεια τῆς νοήσεως. Ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ ὑγεία δυναμώνει τὴ θέληση γιὰ ἐξέταση τῶν δυσχερειῶν ποὺ ἀνακύπτουν, σὲ κάθε παρόμοια δραστηριότητα, ἀπὸ προκαταλήψεις καὶ ἀπὸ σχήματα αὐτοματισμῶν ὀφειλομένων σὲ μακροχρόνια ἀποδοχὴ καὶ χρῆση τους. Ἡ ἴδια αὐτὴ ὑγεία ἐμπλουτίζει καὶ «δροσίζει» μὲ τὴ φρεσκάδα τοῦ συναισθήματος. Ἀναχωρῶντας ἀπὸ τὴν ἀριστοτελικὴ ἄποψη περὶ ὑπάρξεως ἑνὸς λογικογραμματικοῦ παραλληλισμοῦ χρησιμοποιοῦμε ἐδῶ κάθε ὅρο μὲ τό, κατὰ τὴν κρίση μας, καθαρώτερο δυνατό νόημα του.

1. Ἡ θεμελιώδης λειτουργία τῆς νοήσεως: ἐνοποίηση καὶ διαφοροποίηση. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο βλέπουμε, νοιώθουμε, νοοῦμε γενικά, κάθε τί, εἶναι μιὰ συνεχὴς διαδοχὴ ἐπιδράσεων (εἴτε ἀπὸ τὸ περιβάλλον μας εἴτε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ὁργανισμό καί, ἀκόμα, ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν νοῦ μας), ἀλλὰ κι ἀνταποκρίσεων πρὸς αὐτές. Ἐτσι ἀναφαίνονται τὰ διάφορα κίνητρα ποὺ προκαλοῦν ἀδιάκοπα τὴ δραστηριότητά μας, ἐξωτερικὴ ἢ ἐσωτερικὴ καί, πρῶτον, τὴ δραστηριότητα τῆς νοήσεως. Μερικὲς ἀπὸ τὶς ἐπιδράσεις αὐτὲς εἶναι τελείως ἐπιφανειακές, καὶ συνεπῶς ἐλάχιστα συνειδητές. Περνᾶνε σχεδὸν ἀπαρατήρητες, χωρὶς σχεδὸν καθόλου νὰ ἐγγίζουν τὴ νόηση. Ἀνάλογη εἶναι καὶ ἡ περίπτωση ὀρισμένων πιὸ ἔντονων ἐπιδράσεων, οἱ ὁποῖες ὅμως, ἐξ αἰτίας τῆς λίγο ἢ πολὺ συχνῆς κανονικῆς ἐπανάληψής των, καταλήγουν, μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου, νὰ προκαλοῦν αὐτόματες ἀντανακλαστικὲς

* Δημοσιεύτηκε, ὑπὸ μορφὴ διαφορετικῆ, γαλλιστὶ στὸ περιοδικὸ *Philosophie* (Toulouse), 15, 1989.

ἀπαντήσεις-κινήσεις. Ἔτσι καὶ οἱ ἐπιδράσεις αὐτὲς δὲν καταλήγουν νὰ προκαλοῦν ἀρκετὰ κίνητρα ἐπεξεργασίας ἀπὸ τὴ νόηση. Οἱ ἄλλες ἐπιδράσεις, πιὸ ἔντονες καὶ ὄχι ἀρκετὰ συνήθεις, εἰσδύουν στὸ ἐργαστήρι τῆς νοήσεως καὶ μὲ τὴν κατεργασία τους ἀποτελοῦν τὴν πρώτη ὕλη τῆς λειτουργίας της.

Θὰ παρακολουθήσουμε τώρα, πιὸ ἀναλυτικά, μερικοὺς συνήθεις τύπους τῆς λειτουργίας αὐτῆς καί, πρῶτα-πρῶτα, αὐτὸν τὸν συνηθισμένο διωνυμικὸν τύπο ποὺ ὀνομάζουμε ἐνοποίηση-διαφοροποίηση. Παράδειγμα: ἂς ὑποθέσουμε ὅτι βλέπουμε αὐτὴ τὴ στιγμή ἓνα δωμάτιο, ἓνα ὁλόκληρο δωμάτιο. Τὸ παρατηροῦμε, τὸ ἀντιλαμβανόμαστε καὶ μιᾶμε γι' αὐτὸ σὰν γιὰ ἓνα «δωμάτιο» ποὺ εἶναι τὸ μόνο ἀντικείμενο προσοχῆς μας αὐτὴ τὴ στιγμή, ἐνῶ τὴν ἀμέσως ἐπόμενη στιγμή, στρέφοντας τὸ βλέμμα μας καὶ τὴν προσοχή μας στὴν ὀροφὴ ἢ στὸ δάπεδο αὐτοῦ τοῦ ἴδιου δωματίου, ἀντιλαμβανόμαστε αὐτὸ τὸ νέο ἀντικείμενο τοῦ βλέμματος καὶ τοῦ νοῦ μας αὐτὴ τὴ στιγμή, μὲ ταυτόχρονη ἐξαφάνιση τοῦ προηγούμενου ἀντικειμένου ὁρασης καὶ νόησης.

Μία πιθανὴ ἀντίρρηση σ' αὐτὴν τὴ διαπίστωση θὰ ἀναφερόταν στὴν περίπτωση λ.χ. ἐπιλογῆς μας μεταξὺ δύο ἢ περισσότερων ἀντικειμένων ἢ ἐνεργειῶν, ὅπου ἔχουμε τὸ βλέμμα καὶ τὸ νοῦ μας συγχρόνως ἐστραμμένα σ' αὐτά, καὶ ὄχι κάθε φορὰ σὲ ἓνα μόνο. Προσεκτικώτερη ὁμως ἐξέταση δείχνει ὅτι καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ ὁ ἀκριβὴς συγχρονισμὸς ἀναφορᾶς σὲ δύο ἢ περισσότερα ἀντικείμενα εἶναι μόνο φαινομενικὸς καὶ ὄχι πραγματικός. Παρατηροῦμε τὰ ἀντικείμενα τῆς νόησής μας, καὶ τότε ὁμως μιᾶμε γι' αὐτὰ μέσα στὸ πλαίσιο τοῦ χρόνου, καὶ πάντοτε σὰν νὰ πρόκειται γιὰ ξεχωριστὲς μονάδες. Εἶναι φανερό ὅτι αὐτὸς ὁ τρόπος ἀντίληψης, ὅπου ἡ ἐμφάνιση καὶ ἡ ἐξαφάνιση ἐννοιῶν ἢ μονάδων ἀντικειμένων πραγματοποιοῦνται ἀνάλογα μὲ τὸ ἐκάστοτε κίνητρο εἶναι μία διαλεκτικὴ φυσικὴ λειτουργία τῆς νόησης καὶ τῆς ζωῆς. Ἄλλη πιθανὴ ἀντίρρηση: στὴν πραγματικότητα, δὲν πρόκειται, κάθε στιγμή, γιὰ ἐμφάνιση καὶ ἐξαφάνιση ξεχωριστῶν μονάδων, ἀλλὰ μᾶλλον γιὰ συνεχῆ δραστηριότητα, ὅπως ἐνὸς ρεύματος φυσικῆς καὶ νοητικῆς ἐνέργειας. Αὐτὸ ἀποδεικνύει ὅτι κι αὐτὴ ἡ αὐταπάτη περὶ συνεχοῦς ρεύματος σχηματίζεται ἀπὸ τὴν ἀστραπιαία ταχύτητα διαδοχῆς τῶν στιγμιότυπων, ὀπτικῶν καὶ νοητικῶν, καθὼς σὲ μία κινηματογραφικὴ ταινία.

2. Ἡ ἀντιθετικὴ διπολικότητα τῆς νόησης. Ὑποδείξαμε ἤδη ἓναν ὀρισμένον τύπο λειτουργίας τῆς νόησης, ποὺ ὀνομάσαμε «ἐνοποίηση καὶ διαφοροποίηση». Αὐτὸ βοηθεῖ στὴν κατανόηση τοῦ ὅρου «διπολικότητα τῆς νόησης». Στὴν πραγματικότητα, πρόκειται γιὰ τὸν ἴδιο τύπο νοητικῆς λειτουργίας. Ἄς ὑποθέσωμε ὅτι διακρίνομε τυχαῖα, ἀνάμεσα σ' ἄλλους δια-

βάτες, ένα πρόσωπο που τραβάει την προσοχή μας. Μας φαίνεται γνωστό, αλλά δεν είμαστε βέβαιοι γι' αυτό. Διερωτώμαστε λοιπόν: «τόν γνωρίζω αὐτόν ἢ ὄχι;». Ἡ ἐρώτηση ἐπιδέχεται δύο ἐνδεχόμενα. Ἐάν καταλήξωμε σὲ μία θετική ἀπάντηση, θέτομε νέα ἐρώτηση: «ποιὸ εἶναι τὸ ὄνομά του;». Ἀμέσως προβάλλει ἄλλο ἐνδεχόμενο: «νὰ τὸν χαιρετήσω ἢ ὄχι;». κ.ο.κ. Ἐμφανίζονται πάντοτε δύο ἐνδεχόμενες ἐρωτήσεις-ἀπαντήσεις καὶ δύο μόνον.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀνακύπτει μία πιθανὴ ἀμφισβήτηση: ὅτι δηλαδή δὲν ἐπιλέγομε μεταξὺ δύο καὶ μόνον ἐνδεχομένων. Προσεκτικώτερη ὅμως διερεύνηση ὁδηγεῖ στὴ διαπίστωση πὼς δὲν ὑπάρχει *τὴν ἴδια στιγμή* ἐπιλογὴ παρὰ μεταξὺ δύο καὶ μόνον ἐνδεχομένων κάθε φορά. Ὁ τρόπος αὐτὸς λειτουργίας τῆς νόησης, ὅσο δυσδιάκριτος καὶ ἂν εἶναι, εἶναι συνεχῆς καὶ ἀναφέρεται σὲ δύο ἢ περισσότερα διαδοχικὰ ζεύγη. Ἐνα ἀπὸ τὰ δύο ἀντίθετα ἐνδεχόμενα ἐπιβάλλεται στὴν προτίμησή μας.

Ἄς θέσωμε ὥστόσο αὐτὴ τὴ διαπίστωση σὲ περαιτέρω δοκιμασία: ἂς ὑποθέσωμε δηλαδή ὅτι ἡ νόησή μας λειτουργεῖ ὅπως ἓνα συνεχὲς ρεῦμα φυσικῆς ἐνέργειας, χωρὶς δηλαδή τὴ διπολικότητά της. Ἐτσι, μετρῶντας λ.χ. ἀριθμοὺς ἢ χρήματα, «ἓνα, δύο τρία...», ὑπολογίζομε: «ἓνα καὶ ἓνα ἴσον δύο, δύο καὶ ἓνα ἴσον τρία...» κ.τ.λ. Ἐνῶ δηλαδή, φαινομενικά, θεωροῦμε μία σειρά ἀριθμῶν χωρὶς διπολικότητα ἢ σύγκριση, στὴν πραγματικότητα ἡ νόησή μας διαρκῶς μεταπηδᾷ ἀπὸ μία δυαδικὴ ἐπιλογὴ στὴν ἐπόμενη: «ἓνα ἢ δύο», «δύο ἢ τρία», «τρία ἢ τέσσερα» κ.τ.λ. Ἡ διπολικότητα δὲν εἶναι ἀποκλειστικὰ λειτουργία τῆς νόησης, ἀλλὰ γενικὴ λειτουργία τοῦ σύμπαντος. Ἡ διπολικὴ λειτουργία στηρίζει τὴ θεώρηση κάθε νοητικοῦ ἀντικειμένου, ἀπὸ τὰ πιὸ συνηθισμένα τοῦ καθημερινοῦ βίου ὡς τὰ δυσχερέστερα ἐπιστημονικὰ προβλήματα, καὶ ὡς τὴ διάκριση μεταξὺ ἀναλυτικῆς ἢ συνθετικῆς μεθόδου στοχασμοῦ. Ἡ ἴδια λειτουργία εἶναι συνεχῆς καί, ὑπὸ κανονικοὺς ὁρους, ἀδιάσπαστη, ἀκόμα καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ὕπνου καὶ τῶν ὀνείρων.

3. Ἡ γένεση καὶ οἱ προοπτικὲς ἐξέλιξης τῆς διπολικότητος. Κάθε ὀργανικὴ λειτουργία, μὲ τὴν ἐπανάληψή της, αὐτόματη ἢ συνειδητὴ, ἐπηρεάζει τὸ ἀντίστοιχο ὄργανό της. Καὶ τὸ ἀντίθετο ὅμως ἀληθεύει. Ἡ ἀλληλεπίδραση αὐτὴ ἀπαντᾷ ἄλλωστε σ' ὁλόκληρὴ τὴν ὀργανικὴ φύση. Ὁ βίος τῶν πρώτων ἀνθρωποειδῶν καθοδηγήθηκε ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸ ἐνστικτο τῆς ὁμάδας. Ὁ ἐνστικτώδης ὁμαδικὸς τρόπος ζωῆς μεταβλήθηκε χάρις στὸν ἐπαναστατικὸ τονισμό τῆς καθαρῆς διπολικῆς νόησης, σὲ βάρος τοῦ ἐνστίκτου, ὑπείκοντος συγκεκριμένα, ἔστω, καὶ αὐτοῦ σὲ σχετικὴ διπολικότητα. Ἡ μυθολογία ἀνακράτησε ὠρισμένες ὑποδηλώσεις τῆς ἀρχέγονης νοητικῆς διπολικότητος (δέντρο γνώσεως, οὐροβόρος ὄφις, σύμβολο τοῦ κύκλου τῆς φθορᾶς καὶ τῆς ἀνανέωσης). Οἱ γεωγραφικοὶ καὶ πολιτισμικοὶ

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

διαφορισμοὶ τῶν ἐνιαίων αὐτῶν μυθικῶν συλλήψεων ἐξεικονίζουν ὥστοςο τὴν ἐνιαία πορεία τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος.

Αὐτὴ ἡ ἐξέλιξη στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους συνεχίζεται βέβαια πάντοτε, χάρις στὴν περαιτέρω ἐξάπλωση τῆς λειτουργίας τοῦ ἐνστίκτου, μὲ ἀντίστοιχον περαιτέρω τονισμὸ τοῦ ὀρθολογικοῦ ἀναλυτικοῦ καὶ συνθετικοῦ τύπου διανοήσεως. Οἱ αἰτίες αὐτῆς τῆς ἐξέλιξης ὑπάρχουν πάντοτε, καὶ τὶς βιώνουμε καθημερινά, σὲ ἐπίπεδο τόσο ἀτομικὸ ὅσο καὶ κοινωνικὸ καὶ πανανθρώπινο. Οὐσιαστικά, ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ζοῦν γιὰ τοὺς συνανθρώπους των, συμμετέχοντας ἔτσι στὴν ἐξέλιξη καὶ στὴ διαμόρφωση τοῦ εἶδους «ἄνθρωπος». Ὅσες καὶ ὅποιες καὶ ἂν εἶναι οἱ καθημερινὲς ἀντιθέσεις καὶ συγκρούσεις, τελικὰ τὸ περάσμά μας ὡς προσώπων ἀπὸ τὴ ζωὴ θὰ ἔχει καταλίπει ἵχνη χρήσιμα γιὰ τὴν περαιτέρω ἀνέλιξη τοῦ εἶδους αὐτοῦ, μὲ τὴ βοήθεια τῆς νοητικῆς διπολικότητος.

Πλάτων ΜΕΤΑΞΕΣ
(Ἀθῆναι)

